

ФИЛОЛОГИЯ**Литература народов Российской Федерации
(литература народов Северного Кавказа)**

Илму статья

УДК – 821.512

DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-129-139

**МАЛКЪАР ПРОЗАДА СОЦИАЛИСТ ИДЕОЛОГИЯНЫ ШАРТЛАРЫ
(ХОЧУЛАНЫ С. БЛА ГЫТТЫУЛАНЫ М. ЧЫГЪАРМАЛАРЫНА КЁРЕ)****Тёппеланы Муссанны кызы Ханнфа¹, Ёзденланы Тауланы кызы
Фатима²**¹ Россей илмуланы академиясыны Къабарты-Малкъар илму арасы, Нальчик
шахар, Россия² Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны
Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россия¹ teppeeva1234@gmail.com² uzdenova_kbigi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5378-9514>

Къысхамагъана. Къысха магъана. Статьяда 1930–1960 жыллада малкъар прозада социалист идеологияны шартлары Хочулары С., Гыттыулары М. чыгъармаларыны юлгюлеринде тинтиледиле. Белгиленген кезиуде адабият норматив эстетиканы жорукъларына бойсунганды, алагъа кёре миллет төреледен азат болургъа излегенди. Урушха дери жазылган суратлау чыгъармаланы ниет магъанасыны ёзегин чюйрели «акъ» бла «къара» тюрсюнле эм «терс» бла «тюз» ангыламла къурагъандыла. Дуниягъа эстетика кёз къарам жаланда табийгъат болумланы суратлагъанда белгиленеди. Айтылганнга шагъат этген Хочулары Салихни хапарлары сюзюледиле.

1950–1960 жыллада да адабият ары дери тохташхан суратлау төрелеге кёре айныйды. Аны себепли, жазылган чыгъармалада миллет энчиликлени юсюнден аз хапарланады: ол болум жигитни турмушун, халкъны озгъан жашауун суратлагъанда ачыкъланады. Социалист идеология туудургъан баш кемчиликледен бири – миллет эсен кери болуу чертиледи.

Баш магъаналы сёзле: малкъар проза, социалист идеология, Хочулары С., Гыттыулары М., повесть, хапар.

Цитата этерге: Тёппеланы Х.М., Ёзденланы Ф.Т. Малкъар прозада социалист идеологияны шартлары (Хочулары С. бла Гыттыулары М. чыгъармаларына кёре) // Кавказология. – 2022. – № 1. – 129-139 б. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-129-139

© Тёппеланы Х., Ёзденланы Ф., 2022

Original article

SOCIALIST IDEOLOGEMES IN BALKARIAN PROSE (BY THE EXAMPLE OF THE CREATIVITY OF S. KHOCHUEV AND M. GETTUEV)

Hannfa M. Tepeeveva¹, Fatima T. Uzdenova²

¹ Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia

² The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia

¹ tepeeveva1234@gmail.com

² uzdenova_kbigi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5378-9514>

Abstract. The article reflects the specifics of Balkarian prose during the period of domination of socialist ideology, the canons of normative aesthetics. The consequence of the destruction of conceptual categories was the displacement of ethnically marked constants by the problems of the ideological, “Soviet” plan. In pre-war Balkarian prose; binary-opposition (“positive” - “negative”) aesthetic representation was preserved as the primary method of fixing and comprehending the surrounding world, the ideological content of the described completely and unambiguously determined its axiological position.

The ethical and ideological conceptualism of Bolshevism remained the motivational basis for the psychological states of the heroes of national prose in the first post-war decades. Therefore, it is also unnecessary to speak of a pronounced national component in the imagery of the works of this period: this is manifested both in the characters’ lives and in the plot's localization. It is practically impossible to determine how much the type of highlander depicted by M. Gettuev corresponds to real prototypes, questions of socialist construction supplanted how much in the minds of people. However, this type was replicated in a huge number of works of that era. The sublimative behavioral motives depicted by the authors of the 1950s and 1960s practically seem to be a direct continuation of the prose of the pre-war years. This situation of aesthetic predetermination gave impetus to the development of a narrative skill, which consisted of the textual justification of the actions of the characters. Understanding the need for this justification prepared the appearance in the works of a specific national component, embodied no longer in the names and external surroundings, but in the psychological characteristics of the characters.

Research methods: historical-typological, comparative, epistemological.

Key words: Karachay-Balkarian prose, socialist ideology, national specificity, narrative, S. Khochuev, M. Gettuev.

For citation: Tepeeveva H.M., Uzdenova F.T. Socialist ideologemes in balkarian prose (by the example of the creativity of S. Khochuev and M. Gettuev). IN: Electronic journal «Caucasology». – 2022. – № 1. – P. 129-139. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-129-139

© Tepeeveva H.M., Uzdenova F.T., 2022

Научная статья

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ИДЕОЛОГЕМЫ В БАЛКАРСКОЙ ПРОЗЕ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА С. ХОЧУЕВА И М. ГЕТТУЕВА)

Ханнфа Мустафаевна Теппеева¹, Фатима Таулановна Узденова²

¹ Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук, Нальчик, Россия

² Институт гуманитарных исследований – филиал Кабардино-Балкарского научного центра Российской академии наук, Нальчик, Россия

¹ tepeeveva1234@gmail.com

² uzdenova_kbigi@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-5378-9514>

Аннотация. Статья отражает специфику балкарской прозы в период господства социалистической идеологии, канонов нормативной эстетики. Следствием деструкции понятийно-концептуальных категорий стало вытеснение этнически маркированных констант проблематикой идеологического, «советского» плана. В довоенной балкарской прозе бинарно-опозиционное («позитивное»-«негативное») эстетическое представление сохранялось в качестве основного метода фиксации и осмысления окружающего мира, идеологическое содержание описываемого полностью и однозначно определяло его аксиологическую позицию.

Этическая и мировоззренческая концептуалистика большевизма оставалась мотивационной базой психологических состояний героев национальной прозы и в первые послевоенные десятилетия. Поэтому говорить о выраженной национальной составляющей образных рядов произведений этого периода также не приходится: это проявлено и в обстоятельствах жизни героев, и в локализации сюжета. Практически невозможно установить, насколько соответствует изображенный, к примеру, М. Геттуевым тип горца реальным прототипам, насколько каждодневные заботы этноса были вытеснены в сознании людей вопросами социалистического строительства. Однако этот тип был растиражирован в огромном количестве произведений той эпохи. Сублимативные поведенческие мотивы, изображаемые авторами 50-х – 60-х гг. практически представляются прямым продолжением прозы довоенных лет. Тем не менее эта ситуация эстетической предопределенности дала толчок в развитии нарративного навыка, заключавшегося в текстуальном обосновании поступков персонажей. Понимание необходимости данного обоснования подготовило появление в произведениях специфической национальной составляющей, воплощенной больше не в именах и внешнем антураже, а в психологических характеристиках героев.

Методы исследования: историко-типологический, сравнительно-сопоставительный, гносеологический.

Ключевые слова: карачаево-балкарская проза, социалистическая идеология, национальная специфика, нарратив, С. Хочуев, М. Геттуев.

Для цитирования: Теппеева Х.М., Узденова Ф.Т. Социалистические идеологемы в балкарской прозе (на примере творчества С. Хочуева и М. Геттуева // Электронный журнал «Кавказология». – 2022. – №. 1. – С. 129-139. – DOI: 10.31143/2542-212X-2022-1-129-139

© Теппеева Х.М., Узденова Ф.Т., 2022

XX-чы ёмюрню 20-чы социалист идеология жылларында Шымал Кавказы миллет адабиятлары ал урумлары, атламлары орус жазычулары суратлау сынамлары, аланы жоруктары эсеплеуден башлангандыла. Кыйын болса да, адабиятлары келечилери, башха тилли литературалардан келген амалла бла хайырланып, кысха заманы ичинде кеслерини энчи миллет белгилерин, суратлау терелерин тохташдыргандыла. Айтылган оюм илму ишледе энчи чертиледи [Толгуров 1991; Сарбашева 2019; Узденова 2009; Болатлары (Атабийлары) А. 2016].

Къарачай-малкъар проза ал айныу жылларында суратлау кемчиликледен азат болмаганды. Суратлау жигитлени ич дунялары, сезимлери, чыгарманы мурдорун къураган чойрелик толу ачыкъланмагандыла. Орус адабияттан кирген бир-бир ангыламлары тюз ангыларга да кыйын болганды. Юлгюге озган ёмюрню 20–30 жылларында адабиятда, жашауда да эркин жюрютюлген «кулак» деген сёзю келтирейик. Бу сёз халкыны жашауунда, адет-терелеринде бир кезиуде кеп тубегенди. Орта Россейде «кулак» деп, эки-юч малы болган

адамгъа айтылгъанды. Бу магъанагъа кёре таулулада «кулак» деген атха тийишли болмагъан хазна киши болмаз. Былай тенгleshдиргенде сёзню ниет магъанасы тюз хайырланмагъанды. Совет властью тохташдырылыуу бла халкъгъа ёмюрледен келген ниет хазнадан, адет тёреледен айырлыргъа тюшгенди [Сарбашева 2016]. Жангы кырал идеологияны жорукълары таулуланы миллет турмушларына келишмегендиле.

Къарачай-малкъар халкъны урушха дери жазылгъан проза чыгъармаларын тинтген заманда, жазыучула суратлау оюмларын социалист идеологияны борчларына бойсундургъандыла. Къарачай-малкъар тилни байлыгъы ХХ-чы ёмюрню 20–30 жылларында иги да тюрленеди. Сёз ючюн, Хочуланы С. «форма» деген орус сёзню (варваризм) «аны себепли» деген сылтаучу болумну орунуна хайырланганды («ол формада»).

Саулай алып айтханда, уруш жыллагъа дери жазгъан къарачай-малкъар жазыучуланы ишлеринде башха тилден кирген сёзле кеслерини жерлерин тапхандыла (большевик, революция, социализм, коммунист, колхоз эм д. а. к.). Суратлау ишни башха тюрлю амалы болмагъанды – тарых жангылыкъланы асламысы тыш тилден кирген сёзле бла айтылгъандыла.

Отузунчу жыллада малкъар проза ал атламларын этгени себепли, бир-бир чыгъармалада суратланган жашау болумла толу кёргюзтюлмегендиле, ол себепден сюжет ызла жартылай къалгъандыла. Гуртуланы Бертни чыгъармаларында заман эм жер алышынулары белгиленмегенди. Этезланы Омарны чыгъармаларында уа сюжетде ишни не себепден башланнганы, суратланган болумланы сылтауу айтылмайды. Чыгъармаланы жигитлерин авторла кеслери къурагъан къужур болумлагъа саладыла, ала къаллай халлагъа тюшселе да, кеслерин къалай жюрютюрюклери, ол болумладан къалай чыгъарыкълары окъуучугъа белгилиди, суратланган ишле бир бирге ушайдыла, баш жигитни сезимини, халини айныуунда тюрлениуле кёрюнмейдиле.

Сёз ючюн, Хочуланы Салихни «Сафар бла революция» деген хапарында акъылбалыкъ болмагъан тогъуз-он жыллык Сафарны бла жетген революционер жашны араларында башхалыкъ кёргюзтюлмейди, аланы ич сезимлери, къылыкъланы бла тюрлениулери да ачыкъланмайдыла. Этезланы Омарны жигитлери Ахматны бла Темирбашны («Къаяла унутмагъандыла», 1939) да сыфатлары башында айтылгъаныча тынгылы тинтилмейдиле.

Жазыучуланы кёз къарамларына кёре, жигитлерини этген ишлери, аланы ич сезимлери бла байламлыды, ол а жангы миллет эстетика билими бла келишеди. Уллу Ата Журт уруш башланнгынчы жазылгъан суратлау чыгъармалада миллет эстетикагъа теренленмегендиле, аланы баш борчлары социалист жашаугъа бойсунган жигитни сыфатын къурау эди, проза, назму чыгъармала да ниет магъаналарына кёре жууукъ эдиле. Сёз ючюн, лирика чыгъармалада Будайланы Азретни «Алгъын», «Мараучуну хапары», прозада – Хочуланы Салихни «Мудах жаш», «Бу эки къабыр кимнидиле?», Этезланы Омарны «Къайгылы кюнледе» деген хапарлары. Быланы барысыны да мураты халкъны «къарангылыкъдан» чыгып, жангы социалист жашаугъа келгенин кёргюзтюудю. Хочуланы Салихни къаламындан чыкыгъан биринчи иши – «Атасыны жашы» деген чыгъармада Таусо деген бир таулу жашчыкъланы юсюнден айтыла-

ды. Ол насыплы, кьарны токь, юсю-башы тынгылы, аллында кьууанчлы жашаугьа умуту болгъан сабийди. Таусону бу кюнлеге атасыны бла аныча негёрлерини эркинлик ючюн бардыргъан ишлери келтиргендиле. Алай болмаса, ол да, атасы сабий жылларындача, жалчылыкьда кьойла кютюп айланыр эди. Большевикле ынкьылапны кётюрюп, сабийлеге насыплы жашау бергендиле деген оюм хапарны ниет магъанасыды. Хочу улуну Сафар атлы жигити да «кьарангылыкьдан» чыгъар ючюн, сабийликден башлап кюреш бардыргъанды. Ол революциягьа дери кёп кьыйынлыкь, ачлыкь, зорлукь сынагъанды. Ынкьылапны жели уруп башлагъанлай окьуна, эркинлик ючюн кюреш бардыргъанланы кьауумларына кьошулгъанды [Узденова, Теппеева 2021: 149].

«Кьарангы жашаудан» азатланыуну сураты Хочуланы Салихни «Бу эки кьабыр кимнидиле?» деген хапарында ачыкь окьуна суратланады. Чыгъармада хапарлау колхозчу Алийни атындан барады. Аны юйюне келген адам кьонакьбайыны эки дуниясын кёрюрге бола эди, кьаллай кьарангылыкьдан чыкьгъанын унутмазгьа, ол эски жербаш юйюне сакьлагъанды. «Эркин арбаз, арбазны бир жанында алаша жер башлы юй, кьара кьурумдан кьаралып, бирси жанында уа тёртгюл ишленген бийик кьошунбаш юй, терезиси, эшиги, тьюбу эм башы боялып кёрюнеди. Былай кьарамдан экиси да эки башха адамны юйлери дерчадыла. Ол эки журтдан бири – чирик, жарны эринине жел кьакьгъанлай, кьарап, кёз кёрмеген теренге тёнгерерге хазыр болуп тургъан бокьур пура туюкьгючге ушайды. Бирси уа, темир кьяяча кьурч тырнакьларын терен беклеп тургъан кьушча, омакь чёгюп турады...» – Алий хапарын башлады.

– Ма бу чыкьырда кьайда айран, кьайда суу тутуучу эдим. Гырмыкланы неге чёрегенсе десенг, кьыш ичиндеги бузламаз ючюн чёрегенме. Биз алгьын заманда печь не болгъанын билмегенбиз. Ма бу мени ундуругьум болуучу эди, – деп, юйню битеулей бир жанын алып, айыу ундуругьуча бир агьач ундурукьну кёргюздю.

– Ма бу уа мени от жагьам. Ма бу тыпыр таш кёп кюнлени бизни ушхуурсуз кьойгъанды. Ма бу сынжырым, бу шинтигим болгъанды», деп, бир томуроу туюкькючню кёргюздю.

– Ётюрюкьсюз айтсам, эштада, мени башха жангы, ол таш кьумгъандан бла туюпсюз кьазандан сора, затым болмаз эди, – деп алгьыннгы «байлыгьын» манга кёргюздю» [Хочуланы С. 2009: 116].

Ол кезиуде адабиятха келген жазычуланы барысыны да чыгъармаларыны баш темасы идеология жумушланы жалчытыу болгъанды. Малкьар прозада ал атлам этген жазычу да кьыралда саясат болумлагьа уллу эс бургъанды. Жазычуну суратлау ызы эки тюрсюнлюдю – акь бла кьара. Кьара бояула бла ол таулуну революциягьа дери жашауун ачыкьлайды, жангы жашау жалаңда жарыкь тюрсюнле бла боялады. Ол илишан 20–30-чу жыллада жазгъан битеу авторлада бар эди. Хочуланы Салихни социально-саясат сапарыни жоругьуна келишмеген хапары жокьду. «Сафар бла революция», «Мудах жаш», «Эки кьарелди», «Бу эки кьабыр кимнидиле?» деген хапарланы сюжетлери анга шагьатдыла.

Бу башында сагьынылгъан ишледе суратланган жигитлени кеслерини энчи кьадарларындан эсе, кьыралда жашау-турмушну сыфатлау асламды. Жигит-

лени суратлау ол кёрдю, ол айтды, ол этди деген кысха айтымла бла чекленип болганды. Баш жигитни юсюнден айтханда идеология бла класс сезимлеге кертчилиги женгип, кесини инсан азатлыгына бла ич сезимлерине хазна эс бурулмаганды. Чыгъармаланы баш жигитлерини ич дунялары белгили болмай акълай къаладыла, этген ишлери социалист жашау ючюн къаты кюрешни белгисинлей къаладыла.

Озгъан ёмюрню 20–40 жылларында миллет адабиятта жазылгъан суратлау чыгъармалада таулу тиширыуну къадарына, жамауатда жашаууна, эркинлигине жораланган чыгъармаланы саны асламды. Ол заманда чыгъармала социально-саясат сапарышге кёре жазылгъанлары себепли, ол битеу Совет Союзда тиширыуну юсюнден ары дери жюрюген жорукъладан азатланыуду [Толгуров 1991: 105]. Шимал Кавказны жазычулары да ол кезиуде кеслерини ишлерин жазгъанда бу саясат сапарышге бойсунгандыла. Ол жыллада З. Мальсаговну, Геляланы Рамазанны, Гебенланы Гемманы, Ёртенланы Азретни, А. Гойговну, Хочуланы Салихни эм дагыда башха тиширыуну эркинлигини юсюнден жазгъан жазычуланы ишлери саясат къагъытлагъа кёре басмалангандыла, ол тиширыуланы психология энчиликлери уа асламысында сагъынылмаганды.

Урушдан сора онжыллыкда жазылгъан миллет чыгъармаланы жазычула да ол жорукъладан терк азатланмагандыла. 40–50 жыллада битеу адабият чыгъармала бир ниетли, интернационал халлы болгандыла. Баш жигитлени атларын бергенде окъуна ол кёрюнеди. Сёз ючюн, Гуртуланы Бертни «Асиятны некъхы» [Гуртуланы Б. 1988: 210–224] деген хапарында Алийни анасыны аты Нальтехди (Нальчикский техникум деген окъуу юйню атындан къуралганды) деген окъуу юйню атындан къуралганды. Бир-бир жерледе Асиятха *Ася*, Алийге – *Алик* деп айтыргъа да тюшеди.

Проза чыгъармаланы жазгъанда урушдан сора онжыллыкда авторла жигитлерини этген ишлерин идеология кепге салгандыла, кылык шартла къарыусуз белгиленгендиле. Болсада жазычула кеслерини хапарларында, повестлеринде кемчиликлени эслей болур эдиле, алай аланы сюйгенлерича жазыу ишде эркинликлери болмаганды, ол а бир бетли сыфатлагъа келтире эди. Хапарланы жигитлери къайсы миллетни келечиси болганын биз авторну кесини тукъумундан, туугъан жеринден билебиз. Таулу, малкъарлы, къарачайлы деген сёзле аз тюбейдиле. Хар айтылгъан социалист жашауну къуралыууна къарс къагъады, ол кезиуде жюрюген идеологиягъа келишеди, хар болумну автор коммунист партияны чакъырыуларына бойсундурганды.

Кёчгюнчюлюкден къайтхандан сора къарачай-малкъар жазычулагъа суратлау амалланы игилендиррге, тюзетирге тюшгенди. Миллет прозаны келечилери суратлау сынамланы айнытхандыла. Аланы жигитлери туугъан жерге сюймекликлери бла, кертиликлери бла юлгюлю болгандыла. Сёз ючюн, Гытыуланы Максим «Ачыкъ джюрекле» деген чыгъармасында Марияны сыфаты. Жазычу аны ич жарсыуларын, сезимлерин, кылык энчиликлерин ачыкълаганды, окъуучугъа инсан бетин кёргюзтгенди.

Болсада, ол кесинден алгъа келген тёлюню терелерин сакълай, суратлау жигитлени ич дунясындан эсе, идеология ызгъа эс бурганды. Юлгюге

чыгъармадан «гестапочу» бла Марияны араларында чюйрели диалогну келтирейик:

« – Муну сиз жазгъансыз да?

Мария жукъ айтмады.

– Туугъан журтум, туугъан журтум... Бизни адам этген сенсе, бизни насыбыбыз – сенсе, бизни жюрегибиз бла кёзюбюз да – сенсе! Сени ючюн, суюген къралым, не кыйынлыкълагъа да чыдарма, керек болса уа – жанымы да берирме... Арсарлы болмам, угъай, болмам!..

– Отвечайт!» – деп кызыды гестапочу. «Женгдирмесенг, асарбыз!.. Да, да... Сабийинг саулай кыалырын сюе эсенг, женгдир!» [Геттуев 1963: 26–27].

Тиширыуну ич сагъышлары коммунизмни жорукъларына бойсунадыла. Уллу Ата журт урушха дери чыгъармаланы асламысы алай кьуралгъанды. Фашист Германияны СССР-ге чапханындан сора Ата журтха суюмеклик сезимле бютюн да бек кючленгендиле. Гыттыулары М. хапарында Мария – анады, андан тышында ол – тенг кызыды, жигит тиширыу коммунизмге кертиликни юлгюсюдю. Быллай халда кьуралгъан жигитлени ишлери да не бла бошаллыгы чыгъарманы аллында окъуна белгили болады.

Уллу Ата Журт урушха дери эм андан сора онжыллыкъда малкъар прозада жазылгъан суратлау чыгъармалада жазыучуну кёз къарамындан эсе «тюз», «кереклисича» болумла баш магъананы тутхандыла. Бу хал битеу СССР-ни битеу адабиятларында да эсленгенди, бир тюрлю ишексиз айтылыргъа керекли затла тюз кылыкълы жигитни терен суратланыуун экинчи жерге кёчюргендиле. «Соцреализмни жорукъларына кёре, суратлау чыгъарманы ахырында тюз кылыкълы жигитни къадары иги халгъа бурулады, терс жигит а азап кёредиди. Анга да къарамай, тюз жигитни ич дунясы такъыр кёргюзтюледиди, терс жигит а жютю эстетика сезими, терен психологиясы болгъан адамды...» [Григорьев 1965: 41].

Уруш жылладан сора осал халлы, терс жигитни суратлау, кёп тюрсюнлю бояула бла кючленеди, жазыучу аны билген амаллары бла не къадар эриши сыфатда кёргюзтюрге кюрешеди. Тюз сыфатлы жигитлени юсюнден аз айтылады. Бу шартла жигитлерини халларын кёргюзтюуге да кёчедиле. Гыттыулары Максимни башында сагъынылгъан повестин алсакъ, Марияны жашауда кыйын сынаулары, этген ишлери эки-юч этимни болушлугъу бла айтыладыла. Бу затла бирге жаланда бу жигит тиширыуну душманнга бой бермегенин, сёзюне кертичи болгъанын билдиредиле. Айтылгъаннга юлгюле келтирейик: «Мария жукъ эшитмегенча этди», «Мария аузун да ачмады, тилин да кымылдатмады», «Мария жеринден тепмеди», «Мария, тишлерин кысыб, силкинди, ёрге кьобмады», «Мария тынгылагъанлай турады, жюреги ачыудан жарылады», «Мария жууаб бермеди», «Марияны жюрегине биз чанчханча, алай ачыу тийди», «Мария жукъ айтмады», «Марияны кьулагъына кирмеди».

Чыгъармада жазыучуну суратлау хатыны энчилеген да белгилерчады. Сорууну бардыргъан фашистлени сёзлерин белгилеген этимлени кьауумун тенгледирип, къарайыкъ: «сансыз мурулдады», «деди фашист», «ачыуланып, шинтикден секирип турду», «къамичини сермеп анга тебинди», «кёзлери отча жана эдиле», «кычырыкъ этип, жумдуругъу бла столну урду», «жандарм ауа-

зын тюрлендирди», «столну тегерегине байланган кючюк кибик чаба эди», «табыракъ сёзле келишдирге кюрешди», «обер-лейтенант, ыразылыгъын билдирип, башын булгъады», «Шепс жалгъан тынчлыгъындан азатланды», «...деди ол, къол жаулугъу бла кёзлерин сюрте, тохтамай отоуда айлана эди» [Геттуев 1963]. Бу тюрлю сёзле бла сёз тутушла, айтымла асламында ачыуланмакълыкъны белгилеридиле деп чертиледиле энчи илму ишледе [Ахматова, Кетенчиев 2018].

Геттуланы Максимни кёчгюнчюлюкден сора жазгъан «Ёсюу» деген къысха хапарында Малкъарны табийгъаты былай суратланады: «Нарат... Назы... Къайын... Бу атланы джюрютген терекле – табийгъаты омакълары, субайлары, тик тёшлени джабыб, тауланы иелери бизбиз дегенча, ёхтем сюеледиле. Ала барыда, тау джел бла эришгенча, бирча шууулдайдыла, алай тау джел, къаяланы бла ташлы тиклени мазаллы кючлерин хорлаялмай, шошайгъанда, джангыдан тирилениуню санга караб табайыкъ дегенча, кёмюклениб, терен шорхаладан ётуб, джортуб баргъан Бахсан суугъа къарайдыла. «О, залимсе, залим, Бахсан сууу, Минги Тауну хапарчысыса, бизге да тирилик бересе... Джолунг мамукъдан болсун» [Геттуев 1965: 35]. Бу юзюкню жашырын тилде жазылгъанды. Халкъны миллет эси ёсе башлайды, ол кюн сайын кючлене барады, жазычу аны кёргюзтюрге юлгюге табийгъат болумланы келтиредиле.

Гыттыуланы Максимни хапарларыны баш мураты социалист къурулушну махтауду. Ол адабият излемлеринде коммунизмни жорукъларына бойсунган, «ишчи хорламгъа» итинген инсанны суратлайды. «Быхчыны кнопкасын басханлай, ол, шуу-шуу этиб, узун наратны джарыб тебрейди. Конторда бухгалтер'а, джыллыкъ отчётну джарашдыра, быхчыны тауушу бла бирге ишлегенча, чётну ашыкълары артха бла алгъа тюртеди, бир кесекчикге сагъышланады, джангыдан санауну башлайды.

– Ёсе барабыз, – деди ол, кишиге да айланмай, – ёсе барабыз. Мал да ёседиле, джашау да джашнайды...

Счетовод Нафисатха айланыб, ышарды.

– Кючюбюз таулагъа тийишлиди, Нафисат.

– Къушлагъа къуш учуу керекди, – деб джууаблады счетовод.

Бухгалтер Алий аллай джууабны джаратды:

– Сау бол да къал, Нафисат. Алай бюгюнню бийиклик тамлагъа асыры алашады. Билемисе, ёргеден ёрге ёрлемеген къуш – къуш туююлду [Геттуев 1965: 36].

Гыттыуланы Максим миллетни жангырыуун, алчылыкъгъа тартыннганын чертеди. Болсада жазычу эсин коммунизмни даражасын кючлендириуге бурады. Аллай чыгъармаланы асламысыны ёзеклерин социалист жашауну темасы къурагъанды; аны жорукъларына бойсунуп, миллет соруулагъа, харкюнлюк жарсыулагъа аз эс бурулгъанды. Быллай шартла башха миллетлени адабиятларында да тубегендиле. Суратлау оюмлауда жангы ызны кереклиги эстетика сезимни айнытханды. Анга себеплик жазычуланы миллет тагылагъа эс бурганлары, халкъны кёлден айтылгъан чыгъармачылыкъны төрелери бла байламлыкълары этгендиле [Сарбашева 2017]. 1960–1970 жыллада келген «алтын тёлню» келечилери (Толгъурланы З., Тёпеланы А., Шауланы Х. эм башха-

ла) миллет адабиятны терен магъаналы чыгъармала бла байыкъдыргъандыла, айныу жолунда жангы атламла этгендиле.

ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ (СПИСОК ИСТОЧНИКОВ)

Ахматова, Кетенчиев 2018 – *Ахматова М.А., Кетенчиев М.Б.* Концепт «гнев» в карачаево-балкарской языковой картине мира // Тюрко-монгольский мир: проблемы взаимодействия и развития традиционной культуры: мат-лы международной научно-практ. конф. научных работников, преподавателей образовательных структур всех уровней, аспирантов и магистрантов. – Горно-Алтайск: Горно-Алтайский гос. ун-т, 2018. – С. 23-28.

Болатланы (Атабийланы) А. 2016 – *Болатланы (Атабийланы) А.* Малкъарэпикалыпрозадабелгиниэнчилиги (Особенности системы символов в балкарской эпической прозе). – Нальчик: Издательский отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2016. – 156 с. (На кар.-балк. яз.).

Геттуев 1963 – *Геттуев М.И.* Ачыкъджюрекле (Открытые сердца). – Нальчик: Кабардино-Балкарское книжное изд-во, 1963. – 154 с. (На кар.-балк. яз.).

Геттуев 1965 – *Геттуев М.И.* Ёсюу // Геттуев М.И. Джюрекле бла алтын къолла (Сердца и золотые руки). – Нальчик: Каб.-Балк. кн. изд-во, 1965. – С. 35–41. (На кар.-балк. яз.)

Григорьев 1965 – *Григорьев М.С.* Социалистический реализм в борьбе с модернизмом. Ч. 1. – М.: Изд-во ВГИК, 1965. – 122 с.

Гуртуев 1988 – *Гуртуев Б.И.* Асиятнынеяхы // Гуртуев Б.И. Жашаунукъылынчлары (Зигзаги жизни). – Нальчик: Эльбрус, 1988 – С. 210-224. (На кар.-балк. яз.).

Сарбашева 2016 – *Сарбашева А.М.* Деактуализация духовного наследия на этапе становления балкарской литературы в начале XX века // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 5-1 (59). – С. 21-23.

Сарбашева 2017 – *Сарбашева А.М.* Специфика взаимодействия балкарской литературы 70–80-х годов XX века с фольклором (на материале повести «Солнце не заходит Алима Теппеева») // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2017. – № 8-1 (74). – С. 38-40.

Сарбашева 2019 – *Сарбашева А.М.* Трансформация фольклорных традиций в балкарской литературе (на материале прозы). – Нальчик: Принт Центр, 2019. – 172 с.

Толгуров 1991 – *Толгуров З.Х.* В контексте духовной общности. – Нальчик: Эльбрус, 1991. – 286 с.

Узденова 2009 – *Узденова Ф.Т.* Специфика отражения картины мира в поэме (на материале творчества карачаево-балкарских авторов) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Литературоведение. Журналистика. – 2009. – № 3. – С. 10-18.

Узденова, Теппеева 2021 – *Узденова Ф.Т., Теппеева Х.М.* Контрастивы как особенность карачаево-балкарской прозы первой половины XX века (на приме-

ре творчества С. Хочуева) // Гуманитарные исследования. – 2021. – № 3 (79). – С. 146-150.

Хочуланы С. 2009 – *Хочуланы С. Бу эки къабыр кимнидиле? (Чьи эти две могилы?)* // *Хочуланы С. Жаннган отну ичинде (В полыхающем огне)* / сост. Т.Ш. Биттирова. – Нальчик: Эльбрус, 2009. – С. 111-133. (На кар.-балк. яз.)

REFERENCES

АКХМАТОВА М.А., КЕТЕНЧИЙЕВ М.В. *Kontsept «gnev» v karachayevo-balkarskoy yazykovoy kartine mira* [The concept of "anger" in the Karachay-Balkar linguistic picture of the world]. IN: *Tyurko-mongol'skiy mir: problemy vzaimodeystviya i razvitiya traditsionnoy kul'tury: mat-ly mezhdunarodnoy nauchno-prakt. konf. nauchnykh rabotnikov, prepodavateley obrazovatel'nykh struktur vseh urovney, aspirantov i magistrantov.* – Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy gos. un-t, 2018. – P. 23–28. (In Russ.).

BOLATLANY (ATABIYLANY) A. *Malk"ar epikaly prozada belgini enchiligi* [Features of the symbol system in Balkar epic prose]. – Nal'chik: Izdatel'skiy otdel IGI KBNTS RAN, 2016. – 156 p. (In Karachay-Balkarian).

GETTUYEV M.I. *Achyk" dzhyurekle* [Open hearts]. – Nal'chik: Kabardino-Balkarskoye knizhnoye izd-vo, 1963. – 154 p. (In Karachay-Balkarian).

GETTUYEV M.I. *Yosyuu.* IN: *Gettuyev M.I. Dzhyurekle bla altyn k"olla* [Hearts and golden hands]. – Nal'chik: Kab.-Balk. kn. izd-vo, 1965. – P. 35–41. (In Karachay-Balkarian).

GRIGOR'YEV M.S. *Sotsialisticheskiy realizm v bor'be s modernizmom. CH.1.* [Socialist realism in the struggle against modernism. Part 1.]. – Moscow: Izd-vo VGIK, 1965. – 122 p. (In Russ.).

GURTUYEV B.I. *Asiyatny nekyakhy.* IN: *Gurtuyev B.I. Zhashaunu k"ylynchlary* [Zigzags of life]. – Nal'chik: El'brus, 1988 – P. 210–224. (In Karachay-Balkarian).

SARBASHEVA A.M. *Deaktualizatsiya dukhovnogo naslediya na ehtape stanovleniya balkarskoi literatury v nachale KHKH veka* [Deactualization of spiritual heritage at the stage of formation of Balkar literature at the beginning of the twentieth century]. IN: *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki.* – 2016. – No 5-1 (59) – P. 21–23. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Spetsifika vzaimodeystviya balkarskoi literatury 70–80-kh godov khkh veka s fol'klorom (na materiale povesti «Solntse ne zakhodit Alima Teppeeva»)* [The specifics of the interaction of Balkarian literature of the 70s and 1980s of the twentieth century with folklore (on the material of the story "The Sun does not enjoy Alim Teppeyev)]. IN: *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki.* – 2017. No 8-1 (74). – P. 38–40. (In Russ.).

SARBASHEVA A.M. *Transformatsiya fol'klornykh traditsii v balkarskoi literature (na materiale prozy)* [Transformation of folklore traditions in Balkar literature (based on the material of prose)]. – Nalchik: Print Tsentr, 2019. – 172 p. (In Russ.).

TOLGUROV Z.KH *V kontekste dukhovnoy obshchnosti* [In the context of spiritual community]. – Nal'chik: El'brus, 1991. – 286 p. (In Russ.).

UZDENOVA F.T. *Spetsifika otrazheniya kartiny mira v poeme (na materiale tvorchestva karachayevo-balkarskikh avtorov)* [The specificity of the reflection of the picture of the world in the poem (based on the work of Karachay-Balkarian authors)]. IN: *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Literaturovedeniye. Zhurnalistika.* – 2009. – No 3. – P. 10–18. (In Russ.).

UZDENOVA F.T., TERPEYEVA KH.M. *Kontrastivy kak osobennost' karachayevo-balkarskoy prozy pervoy poloviny XX veka (na primere tvorchestva S. Khochuyeva)* [Contrasts as a feature of the Karachay-Balkar prose of the first half of the 20th century (on the example of S. Khkhoyev's work)]. IN: *Gumanitarnyye issledovaniya.* – 2021. – No 3 (79). – P. 146–150. (In Russ.).

KHOCHULANY S. *Bu eki k"abyr kimnidile?* [Whose are these two graves?]. IN: Khochulany S. *Zhanngan otnu ichinde.* Comp. T.Sh. Bittirova. – Nal'chik: El'brus, 2009. – P. 111–133. (In Karachay-Balkarian).

Авторну юсюнден

М.Х. Тёпеланы – аспирант;

Ф.Т. Ёзденланы – филология илмуланы доктору.

Информация об авторах

Х.М. Теппеева – аспирант;

Ф.Т. Узденова – доктор филологических наук.

Information about the authors

Kh.M. Terpeyeva – postGraduate Student;

F.T. Uzenova – Doctor of Science (Philology).

Вклад авторов: авторы сделали эквивалентный вклад в подготовку публикации. Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Contribution of the authors: the authors contributed equally to this article. The authors declare no conflicts of interests.

Статья поступила в редакцию 02.03.2022 г.; одобрена после рецензирования 21.03.2022 г.; принята к публикации 28.03.2022 г.

The article was submitted 02.03.2022; approved after reviewing 21.03.2022; accepted for publication 28.03.2022.